

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Шевердіна Інна Миколаївна

УДК 349.6

**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ
В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ**

**12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право;
природоресурсне право**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Гетьман Анатолій Павлович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри екологічного права, академік Національної академії правових наук України

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Носік Володимир Васильович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри земельного та аграрного права юридичного факультету;

кандидат юридичних наук, доцент **Зуєв Віталій Анатолійович**, Академія митної служби України, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін.

Захист відбудеться 19 березня 2015 р. о 13.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано 17 лютого 2015р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Однією з головних тенденцій розвитку сучасного світу є урбанізація населення. Разом з перевагами урбанізації простежуються, однак, і негативні її наслідки: відмінності в концентрації населення та розподілу потенціалу окремих міст, негативний вплив на природне середовище тощо. Серед завдань національної екологічної політики відповідно до «Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року» є зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище, припинення руйнування навколишнього природного середовища у межах міст, підвищення показників озеленення та територій зелених насаджень загального користування.

Рослинний світ – це один з основних природних ресурсів населених пунктів, що разом з іншими складниками навколишнього природного середовища має неперевершену значимість у природних процесах та життєдіяльності людини. Рослинний світ в населених пунктах постає важливим фактором забезпечення сприятливого, екологічно безпечного для здоров'я населення довкілля, позаяк він впливає на якість природного середовища населених пунктів, виконуючи багато важливих функцій: екологічну, культурно-оздоровчу, рекреаційну, санітарно-гігієнічну, декоративну тощо. На жаль, сьогодні можна констатувати незадовільний стан рослинного світу в населених пунктах. Тому одним з основних завдань державної екологічної політики відповідно до «Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки» є поліпшення стану охорони, збереження та відтворення зелених насаджень і лісів, які входять до складу зелених зон міст та інших населених пунктів.

Реалізація екологічної політики у зазначеній сфері потребує ефективного функціонування системи нормативно-правових актів у галузі використання, відтворення та охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах, що й обумовлює актуальність цієї дисертаційної роботи.

Досі в Україні комплексних наукових досліджень, присвячених питанням правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах, не проводилося. Науковцями в цій галузі вивчалися або окремі питання правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах, наприклад, правова охорона зелених насаджень, або загальні питання правового режиму рослинного світу в цілому.

Дана дисертація є однією з перших у вітчизняній еколого-правовій науці комплексною монографічною працею, що присвячена питанням правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах, у якій

проаналізовані нормативно-правові акти екологічного законодавства України та інших держав з окресленої проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол №8 від 18.03.2011 р.). Дисертація виконана в межах і відповідно до цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки (державна реєстрація № 0111U000962).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у комплексному науково-теоретичному розробленні правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах, виявленні тенденцій правового регулювання суспільних відносин у галузі використання, відтворення та охорони рослинного світу населених пунктів та формулюванні наукових висновків з визначених питань.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі задачі:

- з'ясувати стан, тенденції і перспективи наукових досліджень з питань правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах;
- виявити особливості динаміки становлення та розвитку законодавства, норми якого регулюють використання, відтворення та охорону рослинного світу в населених пунктах;
- сформулювати юридичне поняття рослинного світу в населених пунктах та визначити його складові частини;
- розкрити поняття права використання рослинного світу в населених пунктах і розглянути правові форми використання рослинного світу в населених пунктах;
- охарактеризувати види права використання рослинного світу в населених пунктах;
- висвітлити особливості правового регулювання відтворення рослинного світу в населених пунктах;
- визначити поняття правової охорони рослинного світу в населених пунктах;
- розкрити основні питання здійснення контролю у галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу в населених пунктах;
- з'ясувати особливості застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в межах населених пунктів;
- сформулювати і обґрунтувати пропозиції щодо змін та доповнень законодавства про рослинний світ в межах населених пунктів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі використання, відтворення та охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах.

Предметом дослідження є правовий режим об'єктів рослинного світу в населених пунктах.

Методи дослідження. Методологічну базу дисертаційного дослідження для досягнення сформульованих вище мети та задач склали дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові методи (діалектичний, історичний, метод аналізу та синтезу, формально-логічний, структурно-функціональний) та спеціально-наукові методи (формально-юридичний та порівняльно-правовий). Основним став діалектичний метод, який дозволив визначити стан, тенденції та перспективи розвитку наукових досліджень щодо правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах та вдосконалення законодавства у зазначеній сфері. Застосування історичного методу дозволило охарактеризувати процес розвитку законодавства про рослинний світ в населених пунктах. Метод аналізу та синтезу використано при вивченні теоретичних положень щодо поняття рослинного світу в населених пунктах та його складу, використання, відтворення та охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах. Зміст і особливості правових норм, що визначають порядок використання, відтворення та охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах, розкрито за допомогою формально-логічного та формально-юридичного методів. Структурно-функціональний метод дослідження дозволив виявити комплексний зміст правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах і визначити сферу дії законодавства про рослинний світ в населених пунктах. Порівняльно-правовий метод використано в ході дослідження наукових розробок з питань використання, відтворення та охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах, а також розгляду окремих положень нормативно-правових актів України та інших країн (Російської Федерації, Білорусії тощо).

Науковою основою дисертаційного дослідження стали праці таких науковців у галузі екологічного права, як В. І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, В. П. Балезіна, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкової, С. О. Боголюбова, М. М. Бринчука, Ю. О. Вовка, А. П. Гетьмана, О. В. Глової, В. Ф. Горбового, Р. К. Гусева, Ю. Г. Жарикова, Л. А. Заславської, В. А. Зуєва, А. Б. Іскоян, І. І. Каракаша, О. С. Колбасова, М. І. Краснова, М. В. Красної, О. І. Крассова, Н. Р. Малишевої, А. М. Мірошниченка, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, В. В. Петрова, Г. М. Полянської, В. К. Попова, С. В. Разметаєва, В. І. Семчика, А. К. Соколової, В. С. Шахова, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги, Ю. І. Шуплецової та інших.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що подана на захист робота є одним з перших в Україні всебічним комплексним дослідженням правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах. Найбільш значимі результати дослідження, що відображають ступінь його наукової новизни, зводяться до наступного:

уперше:

- обґрунтовано наукову пропозицію запровадити термін «зелений фонд населених пунктів» у вітчизняному законодавстві, який об'єднає під одним поняттям усі території, на яких зростають зелені насадження;

- обґрунтована необхідність виділення та закріплення в законодавстві критеріїв, за якими визначається склад рослинного світу в населених пунктах: 1) місце зростання (територія населеного пункту); 2) функціональне призначення об'єктів рослинного світу та територій, на яких вони знаходяться; 3) екологічна цінність об'єктів рослинного світу в населених пунктах, за яким їх можна поділити на цінні та особливо цінні;

- сформульовано визначення поняття «рослинний світ в населених пунктах» – це несільськогосподарські судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання, що відповідають територіальному критерію (зростають на територіях населених пунктів), критерію за функціональним призначенням об'єктів рослинного світу та територій, на яких вони знаходяться (задоволення оздоровчих, культурно-естетичних, науково-пізнавальних, рекреаційних та інших потреб населення цих населених пунктів), та критерію за їх екологічною цінністю, мають природне (дикоросле) або штучне походження, щодо яких встановлено правовий режим їх охорони, відтворення й використання;

- доведено, що до складу рослинного світу в населених пунктах входять: а) зелені насадження; б) рослинність міських лісів; в) рослинність зелених (приміських) зон; г) об'єкти рослинного світу поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів, ставків) та їх частин, що розташовані в межах населеного пункту; д) окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках, що не мають сільськогосподарського призначення;

- зроблено висновок про доцільність доповнення змісту ст. 79 Земельного кодексу України окрім термінів «ліси» та «багаторічні насадження» також й терміном «зелені насадження»;

- запропоновано виділити неспеціальне використання рослинних ресурсів, як окрему форму використання об'єктів рослинного світу населених пунктів, які зростають на земельних ділянках, що знаходяться в приватній власності або користуванні фізичних та юридичних осіб, та що має такі ознаки: а) похідний характер від права власності або права користування земельною ділянкою; б) обмеження за суб'єктивним складом (тільки землевласники чи землекористувачі); в) обмеження за територіальною ознакою (в межах наданих земельних ділянок);

- визначено поняття «правова охорона рослинного світу в населених пунктах» як сукупність правових норм, що регулюють здійснення комплексу

заходів (адміністративно-правових, організаційно-господарських, економічних, архітектурно-планувальних, агротехнічних тощо), закріплених у нормативно-правових актах і спрямованих на збереження об'єктів рослинного світу в населених пунктах, охорону умов їх місцезростання, збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання з метою відновлення і покращення виконання об'єктами рослинного світу в населених пунктах відповідних функцій (природоохоронних, рекреаційних, санітарно-гігієнічних, декоративних, оздоровчих, культурно-освітніх тощо);

удосконалено:

- юридичне визначення поняття «рослини», якими слід вважати організми рослинного походження, щодо яких встановлено правовий режим;

- поняття «ліс», що пропонується визначати як тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна, чагарникова, трав'яна рослинність, а також мохоподібні, водорості, лишайники та гриби з відповідними ґрунтами, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище, щодо яких установлено правовий режим, який забезпечує їх ефективну охорону, належний захист, раціональне використання та відтворення;

- положення, що відтворення зелених насаджень не є самостійним процесом, а входить до утримання зелених насаджень, яке є складовою зеленого будівництва, а відтворення лісової рослинності – частина процесу ведення лісового господарства;

дістали подальшого розвитку:

- пропозиція щодо розробки та закріплення у законодавстві про рослинний світ юридичного визначення поняття «рослини сільськогосподарського призначення» та їх ознак;

- положення, що особливості правової охорони рослинного світу в населених пунктах залежать від багатьох факторів: функціонального призначення об'єктів рослинного світу населених пунктів; статусу територій, на яких вони зростають; власної цінності об'єктів рослинного світу населених пунктів; їх походження та породного складу тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення і висновки, сформульовані в результаті дослідження, можуть бути використані: у науково-дослідних цілях – для подальшого дослідження правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах; у правотворчій сфері – як теоретичний матеріал при розробці, прийнятті або удосконаленні законодавства України про рослинний світ населених пунктів; у навчальному процесі – у ході викладання курсу «Екологічне право» та при

підготовці відповідних підручників, навчальних посібників і методичних матеріалів.

Особистий внесок здобувача. Фахові публікації і тези наукових повідомлень, в яких викладено ідеї та результати дослідження, виконані автором самостійно і є підсумком власних наукових розробок щодо правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах. Одна з наукових праць, а саме «Генеза правового регулювання використання, відтворення та охорони рослинного світу в населених пунктах», виконана здобувачем у співавторстві, де дисертанту належить розробка питань розвитку законодавства про рослинний світ в населених пунктах. Сформульовані теоретичні положення та висновки одержані автором самостійно в результаті ретельного аналізу наукових підходів та нормативно-правової бази у досліджувальній сфері.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися та були схвалені на засіданнях кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також викладено у доповідях та наукових повідомленнях на таких наукових конференціях: «Теорія і практика застосування чинного вітчизняного та міжнародного законодавства в сучасних умовах» (м. Одеса, 12 - 13 лютого 2011 р.), «Державне управління та місцеве самоврядування» (м. Харків, 24 березня 2011 р.), «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 18 - 19 січня 2013 р.), «Формирование гражданского общества в Российской Федерации и в странах СНГ» (м. Санкт-Петербург, 26 січня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли своє відображення у шести наукових статтях, три з яких опубліковані у фахових виданнях, та двох наукових статтях, опублікованих в іноземних виданнях, а також у чотирьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Відповідно до мети та задач дослідження дисертація складається з вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (269 найменувань). Повний обсяг дисертації – 226 сторінок, з них основний текст - 197 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, вказується на ступінь його наукової розробки, визначаються мета і задачі, об'єкт і предмет дослідження, його методологічна основа, висвітлюється наукова новизна отриманих результатів та їх практичне значення, а також інформація щодо апробації результатів дисертації.

Розділ 1. «Науково-правові засади правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано розвиток наукових досліджень та законодавства у зазначеній сфері, визначено поняття та склад рослинного світу в населених пунктах.

У підрозділі 1.1. *«Стан науково-теоретичної розробленості питань правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах»* охарактеризовано основні етапи розвитку наукової думки з проблем, пов'язаних з рослинним світом населених пунктів, які умовно можна поділити на дослідження радянського періоду та сучасності.

Історіографія, безпосередньо присвячена зазначеній сфері, не є численною. Спеціальні, комплексні дослідження з цієї проблематики практично відсутні. Проте існує досить багато наукових праць, що торкаються названої тематики у зв'язку з висвітленням питань лісового та земельного права. Серед авторів таких робіт можна назвати Г. М. Полянську, Л. А. Заславську, Ю. Г. Жарикова, В. Ф. Горбового, М. І. Краснова, Г. О. Аксененка, І. С. Мелехова, О. І. Крассова та інших. Питання охорони та використання об'єктів рослинного світу також розглядалися в рамках досліджень з проблем охорони навколишнього середовища такими вченими, як Ю. О. Вовк, Р. К. Гусев, С. О. Боголюбов, В. Л. Мунтян, В. В. Петров, М. М. Бринчук, Б. В. Єрофеев, О. В. Глотова, О. О. Погрібний, С. М. Шершун, П. В. Мельник та інші.

Безпосередньо проблемами використання, відтворення та охорони рослинного світу за радянських часів займалися такі науковці як О. С. Колбасов, а також А. Б. Іскоян, робота якої стала першим комплексним дослідженням проблем рослинного світу, а саме його правової охорони.

З набуттям Україною незалежності отримало свій розвиток вітчизняне екологічне законодавство, що спричинило активне обговорення в наукових колах проблем рослинного світу. Окремі питання у цій сфері розглядалися такими науковцями, як А. П. Гетьман, В. К. Попов, Г. І. Балюк, Ю. С. Шемшученко, І. І. Каракаш, М. В. Шульга, В. М. Комарницький, С. В. Єлькін. На монографічному та дисертаційному рівнях питання охорони та використання рослинного світу досліджувалися такими вітчизняними сучасними науковцями як А. К. Соколова та О. В. Басай.

Що стосується проблем правового регулювання використання, відтворення та охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах, то сучасних комплексних наукових досліджень з зазначених питань в Україні не проводилося. Здебільшого, як українськими, так і російськими науковцями, розглядалися питання використання природних ресурсів в населених пунктах та охорони навколишнього середовища населених пунктів загалом, а проблем правового регулювання рослинного світу в населених пунктах торкалися

лише в межах зазначених тем. Щоправда, варто відмітити роботи російської вченої Ю. І. Шуплецової та української дослідниці О. В. Толкаченко, які на дисертаційному рівні вивчали проблеми правової охорони зелених насаджень, що є складовою частиною рослинного світу населених пунктів.

Аналіз наукової літератури свідчить, що на теперішній час питання правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах вимагають поглибленого самостійного наукового дослідження, оскільки комплексних наукових розробок з актуальних питань в зазначеній сфері досі немає.

Підрозділ 1.2. «Гене́за правового регулювання використання, відтворення та охорони рослинного світу в населених пунктах» присвячено дослідженню історичного розвитку законодавства щодо рослинного світу населених пунктів, що дозволило розкрити генезу відповідного правового регулювання, оцінити його значення в історичній перспективі, простежити закономірності розвитку та становлення законодавчої бази у окресленій сфері.

Розвиток законодавства з питань регулювання використання, відтворення та охорони рослинного світу в населених пунктах можна поділити на три періоди:

1) дореволюційний період (друга половина XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.), в рамках якого законотворча діяльність здебільш була спрямована на регулювання використання лісів;

2) законотворча діяльність радянського періоду (20-ті рр. XX ст. – 1990 р.) характеризується тим, що тривалий час домінувало земельне законодавство, розвиток якого значно випереджав розвиток законодавства про рослинний світ, зокрема, лісового законодавства, хоча, термін «зелені насадження» з'явився ще у 20-х роках минулого століття. У 1940 – 50-х роках з'являється значна кількість нормативних актів, присвячених розвитку зелених зон міст, а з 1957 р. на законодавчому рівні відображаються загальні положення про охорону та використання дикорослих рослин, що ростуть поза лісів. У Конституції СРСР 1977 р. вперше в практиці конституційного законодавства радянського періоду вживалося поняття «рослинний світ».

Велике значення для регулювання відносин з приводу використання, відтворення та охорони рослинного світу населених пунктів мають державні стандарти, що були прийняті ще за радянських часів, але діють на території України й до теперішнього часу;

3) сучасне вітчизняне законодавство (1990 р. – до теперішнього часу), розвиток якого починається з 1990 р., коли у Декларації про державний суверенітет України були закладені основи екологічної політики України. З прийняттям 25 червня 1991 р. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» змінюється підхід до нормативно-правового регулювання природоресурсних відносин. У цей період практичний інтерес

до питань регулювання використання, відтворення та охорони рослинного світу як в цілому, так і в населених пунктах зокрема, значно зріс. Так, уперше знаходить правове визначення поняття «рослинний світ» в Законі України «Про рослинний світ» 1999 р. Відносини з приводу використання, відтворення та охорони рослинного світу в населених пунктах, окрім зазначених законів, також регулюються Законом України «Про благоустрій населених пунктів», Законом України «Про природно-заповідний фонд України», Лісовим кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. З оновленням законодавства, задля розвитку зазначених законів, були прийняті підзаконні нормативно-правові акти, що конкретизують правила, механізми охорони та раціонального використання рослинного світу в населених пунктах, центральним з яких стали Правила утримання зелених насаджень у населених пунктах України. Це надало можливість зробити висновок, що на теперішній час питання використання, відтворення та охорони рослинного світу в населених пунктах підпадають під досить детальну регламентацію різного роду нормативно-правових актів.

У підрозділ 1.3. «Юридичне поняття рослинного світу в населених пунктах та його склад» розглянуто питання визначення поняття та змісту терміну «населений пункт», досліджено поняття рослинного світу в населених пунктах та його склад. Значну увагу приділено питанню про поняття правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах та визначенню його елементів.

Дослідження юридичного поняття рослинного світу в населених пунктах побудовано на з'ясуванні загального поняття рослинного світу. Аналізуючи законодавче визначення поняття рослинного світу та його визначення у юридичній літературі, вказується на те, що відповідно до законодавства зміст цього поняття не обмежується лише дикорослими рослинами, що суперечить науковій думці щодо віднесення до рослинного світу тільки диких (дикорослих) рослин.

У дисертації здійснено аналіз елементів рослинного світу, до яких відносяться: рослини, гриби, водорості, рослинність, яка у свою чергу поділяється на лісову та нелісову. Досліджено поняття флора населеного пункту, під яким запропоновано розуміти сукупність видів рослин, які зростають у межах населеного пункту, щодо яких встановлено спеціальний правовий режим їх використання, відтворення та охорони.

При характеристиці складу рослинного світу в населених пунктах виділено три критерії його визначення. Першим критерієм є місце зростання об'єктів рослинного світу в населених пунктах. За цим критерієм до складу рослинного світу в населених пунктах можна віднести об'єкти рослинного світу, які зростають у межах населених пунктів, а саме: а) зелені насадження, б) рослинність міських лісів, в) об'єкти рослинного світу поверхневих вод

(озер, водосховищ, річок, каналів, ставків) та їх частин, які розташовані в межах населеного пункту, г) окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках, які не мають сільськогосподарського призначення.

Другим критерієм є функціональне призначення об'єктів рослинного світу та територій, на яких вони знаходяться. Так, за своїм цільовим призначенням нелісова рослинність поділяється на захисну, озеленувальну, плодово-ягідну, декоративну та іншу. Що стосується лісової рослинності, то окрім економічних функцій вона виконує найважливіші екологічні функції: кліматорегулюючі, середозахисні, ґрунтозахисні, водоохоронні, санітарно-оздоровчі, є джерелом поповнення атмосферним киснем, фільтрує відходи виробництва і очищує повітря.

Третім критерієм є екологічна цінність об'єктів рослинного світу в населених пунктах, за яким їх можна поділити на цінні та особливо цінні. До цінних можна віднести усі об'єкти рослинного світу в населених пунктах, які не віднесені до особливо цінних. Їх цінність полягає у виконанні важливих функцій для забезпечення життєдіяльності людини. До особливо цінних відносяться: а) об'єкти рослинного світу в населених пунктах, які знаходяться на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду; б) види рослинного світу населених пунктів, які занесені до Червоної книги України; в) природні рослинні угруповання в межах населених пунктів, які занесені до Зеленої книги України.

Аргументовано положення про те, що рослинні ресурси територій та об'єктів природно-заповідного фонду не можна розглядати як окрему складову частину рослинного світу населених пунктів, оскільки вони вже включені до складу рослинного світу у складі зелених насаджень, міських лісів, зелених зон та водної рослинності. Проте, території та об'єкти природно-заповідного фонду підлягають особливій охороні, порядок здійснення якої визначається положенням щодо кожної з таких територій чи об'єктів. А до об'єктів рослинного світу, що на них зростають, встановлено особливий правовий режим, що проявляється в регулюванні відносин охорони, відтворення та використання їх як об'єктів рослинного світу та одночасно як особливо цінних об'єктів рослинного світу.

Розділ 2. «Особливості правового забезпечення використання та відтворення об'єктів рослинного світу в населених пунктах» складається з трьох підрозділів, у яких визначено поняття права використання рослинного світу в населених пунктах, проаналізовано його форми та види, досліджено правове регулювання відтворення зазначених об'єктів.

У підрозділі 2.1. *«Поняття та правові форми використання рослинного світу в населених пунктах»* здійснено комплексний теоретичний аналіз правової природи і специфіки права використання об'єктів рослинного

світу в населених пунктах та визначено його місце в системі флористичного права.

Комплекс норм, які регулюють суспільні відносини з приводу використання, відтворення та охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах, слід розглядати в якості правового субінституту, що входить до складного правового інституту права користування об'єктами рослинного світу. Останній входить до флористичного права, як підгалузі екологічного права.

Виходячи з того, що праву користування об'єктами рослинного світу в населених пунктах притаманні всі загальні ознаки права природокористування, то його також запропоновано розглядати в об'єктивному, суб'єктивному аспектах та як врегульовані нормами права суспільні відносини.

У процесі вивчення форм використання природних рослинних ресурсів (загальне та спеціальне) розглянуто питання використання об'єктів рослинного світу населених пунктів, які зростають на земельних ділянках, що знаходяться у приватній власності або у користуванні фізичних та юридичних осіб, оскільки в законодавстві таке використання не віднесено ні до загальної, ні до спеціальної форми використання природних рослинних ресурсів. Доведено, що в цих випадках є ознаки і загального, і спеціального використання, що не дає вагомих підстав віднести використання об'єктів рослинного світу населених пунктів, які зростають на земельних ділянках, що знаходяться в приватній власності або користуванні фізичних та юридичних осіб, до загального або спеціального використання рослинних ресурсів.

Тому запропоновано використання зазначених об'єктів рослинного світу віднести до окремої форми - неспеціальне використання рослинних ресурсів, характерними ознаками якої є: а) похідний характер від права власності або права користування земельною ділянкою; б) обмеження за суб'єктивним складом (тільки землевласники чи землекористувачі); в) обмеження за територіальною ознакою (в межах наданих земельних ділянок).

У підрозділі 2.2. «Правова класифікація видів використання рослинного світу в населених пунктах», виходячи зі складу рослинного світу населених пунктів, який було визначено у дослідженні, здійснено диференціацію права використання рослинного світу населених пунктів на такі види, як право використання зелених насаджень, право використання водної рослинності, що зростає у водних об'єктах в межах населених пунктів, право використання міського лісу тощо. Як і право природокористування, право використання рослинного світу в населених пунктах, відповідно до суб'єкта, можна розмежувати на право юридичних і право фізичних осіб. За порядком виникнення право використання рослинного світу в населених

пунктах може бути первинним та вторинним. За строками користування розрізняються постійне (безстрокове) та тимчасове. За рівнем охоронного режиму, який встановлений для користування природними ресурсами, виділяються право користування об'єктами рослинного світу в населених пунктах загальнодержавного значення та місцевого значення. Відповідно до функцій, які виконують об'єкти рослинного світу в населених пунктах, можна виділити наступні види їх використання: а) використання з декоративною метою (для естетичного впливу на стан навколишнього середовища й людини); б) використання з озеленувальною метою; в) використання з захисною метою; г) використання з культурно-естетичною метою; ґ) використання з науково-пізнавальною метою; д) використання з рекреаційною метою тощо.

Обґрунтовано положення про те, що визначальним критерієм для здійснення наведених видів (форм) використання рослинних ресурсів є саме їх походження: природне або штучне. Так, громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб у порядку загального використання лише рослинних ресурсів природного походження. Це стосується й спеціального використання рослинних ресурсів, види якого можливо здійснювати лише щодо рослинних ресурсів природного походження. З цього випливає, що здійснення спеціального використання природних рослинних ресурсів (його видів) можливе у межах міського лісу та зелених зон міст, адже відповідно до ст. 1 Лісового кодексу саме ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність. Проте, звертається увага на те, що об'єкти благоустрою зеленого господарства (парки, сквери, міські ліси, зони рекреації, зелені насадження тощо) використовуються відповідно до їх функціонального призначення (загального, обмеженого користування та спеціального призначення) для забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини на засадах їх раціонального використання, охорони і утримання.

Підрозділ 2.3. «Правове регулювання відтворення рослинного світу в населених пунктах» присвячений аналізу нормативно-правової бази щодо відтворення рослинного світу в населених пунктах, зокрема, нелісової рослинності, в результаті якого доведено, що відтворення зелених насаджень не є самостійним процесом, а входить до утримання зелених насаджень, яке, у свою чергу, є складовою частиною зеленого будівництва. Відтворення лісової рослинності також є складовою частиною процесу ведення лісового господарства, адже, відповідно до Лісового кодексу України розширене відтворення лісів є одним з напрямів ведення лісового господарства та

входить до його змісту. Тому зелене будівництво можна порівнювати за аналогією з лісовим господарством.

Відтворення рослинного світу в населених пунктах визначено як створення та відновлення об'єктів рослинного світу в населених пунктах, відновлення їх якісних характеристик з метою забезпечення їх довговічності, високодекоративності, екологічної ефективності та стійкості до несприятливих умов навколишнього природного середовища в рамках утримання зелених насаджень, що входить до змісту зеленого будівництва, та ведення лісового господарства.

Розділ 3. «Правове забезпечення охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах» складається з трьох підрозділів, у яких визначено поняття правової охорони рослинного світу в населених пунктах, розглянуто питання контролю в зазначеній сфері, проаналізовано види юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в населених пунктах.

У підрозділі 3.1. *«Поняття правової охорони рослинного світу в населених пунктах»* надана загальна характеристика правової охорони рослинного світу в населених пунктах та досліджено комплекс заходів, які передбачає правова охорона рослинного світу в населених пунктах. Зазначено, що великого значення серед цих заходів набуває екологічна експертиза. Багато уваги приділяється вивченню такої важливої форми охорони рослинного світу, як охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин та типових природних рослинних угруповань.

Звертається увага на те, що від поняття «охорона рослин» слід відрізнити поняття «захист рослин», яке активно використовується як в юридичній літературі, так і в нормах екологічного законодавства. Наприклад, на відміну від Закону України «Про рослинний світ», який розглядає захист рослин як складову частину охорони об'єктів рослинного світу, Лісовий кодекс України поняття охорони та захисту лісів вживає як рівнозначні поняття.

Розглянуті особливості правової охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах залежно від статусу територій, на яких вони зростають (території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні території тощо), а також особливості правової охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах залежно від їх власної цінності.

На основні проведеного дослідження запропоновано авторське визначення поняття «правова охорона рослинного світу в населених пунктах».

У підрозділ 3.2. «Контроль в галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу в населених пунктах» досліджено питання організації контролю в сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу в населених пунктах, проаналізовані повноваження різноманітних державних органів в зазначеній галузі, наведена класифікація суб'єктів контролю й здійснюваних ними функцій.

Розглянуто питання теорії та практики контролю за використанням природних ресурсів та охороною природного середовища, тобто екологічного контролю. Досліджені види екологічного контролю, зокрема, його традиційна класифікація, критерієм якої виступає уповноважений суб'єкт, що здійснює функції контролю.

Внаслідок ретельного аналізу питання контролю в галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу в населених пунктах доведено, що зазначений контроль здійснюється у двох напрямках: щодо лісової рослинності (лісів) та нелісової рослинності (зелених насаджень), як складових рослинного світу населених пунктів. Зазначений контроль здійснюється відповідно до Закону України «Про рослинний світ», Лісового кодексу України, Закону України «Про благоустрій населених пунктів» та Правил утримання зелених насаджень.

Підрозділ 3.3. «Юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ в межах населених пунктів» присвячений ґрунтовному аналізу різних видів відповідальності за порушення законодавства в зазначеній сфері (адміністративної, кримінальної, цивільної, дисциплінарної).

В ході дослідження сформульовано визначення поняття юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в межах населених пунктів, під яким пропонується розуміти примусове (каральне) забезпечення правовими засобами виконання спеціальних вимог законодавства про рослинний світ в населених пунктах або застосування до винних осіб компенсаційних заходів з метою покарання правопорушників, припинення й попередження правопорушень у сфері охорони та використання рослинних ресурсів населених пунктів, а також відновлення якості і відтворення об'єктів рослинного світу в населених пунктах. Специфіка юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в межах населених пунктів виявляється у функціях, що вона виконує (забезпечувальна, превентивна, компенсаційна, стимулююча, виховна, каральна).

Зауважується, що чинне законодавство не має окремих нормативних актів щодо юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в межах населених пунктів, окрім постанови Кабінету Міністрів України «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної

зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів». Тому в сфері юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в межах населених пунктів слід застосовувати правові приписи щодо юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в цілому.

Спираючись на ретельний аналіз видів юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в населених пунктах, зроблено висновок, що, навіть виділяючи еколого-правову відповідальність, за порушення екологічних вимог застосовуються визначені законодавством санкції, які передбачені традиційними видами юридичної відповідальності (адміністративною, цивільною, кримінальною, дисциплінарною). Аналогічної позиції слід дотримуватися й в сфері застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в населених пунктах, оскільки їй властиві всі ознаки юридичної відповідальності за екологічні правопорушення.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації наведено найбільш вагомі науково-теоретичні і практичні результати роботи. Зокрема, викладено позицію автора стосовно стану науково-теоретичної розробленості питань правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах, історичних передумов та генезису законодавства, яке регулює використання, відтворення та охорону рослинного світу в населених пунктах. Сформульовано юридичне поняття рослинного світу в населених пунктах та визначено його склад (за виділеними критеріями). Здійснено аналіз змісту права використання рослинного світу в населених пунктах, його правових форм та видів, а також особливостей правового регулювання відтворення рослинного світу в населених пунктах. Визначено поняття правової охорони рослинного світу в населених пунктах. Сформульовані та проаналізовані основні питання контролю в галузі охорони, використання та відтворення рослинного світу в населених пунктах. Виявлені особливості застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в межах населених пунктів.

Внесено конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері правового регулювання використання, відтворення та охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах, зокрема запропоновано внести зміни до Земельного кодексу України, Лісового кодексу України, Закону України «Про рослинний світ» та до інших нормативних актів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шевердіна І. М. Поняття та склад рослинного світу в населених пунктах за законодавством України [Електронний ресурс] / І. М. Шевердіна // Теорія і практика правознавства : електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1/Sheverdina.pdf. – Заголовок з екрана.
2. Шевердіна І. М. Правове регулювання використання рослинного світу в населених пунктах (поняття та правові форми) / І. М. Шевердіна // Збірник наукових праць Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди «Право». – Х., 2011. – Вип. 17. – С. 137–144.
3. Шевердіна І. М. Правове регулювання відтворення рослинного світу в населених пунктах / І. М. Шевердіна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2012. – Вип. 20, ч. 1, т. 3. – С. 69–72.
4. Шевердіна І. Н. Юридическая ответственность за нарушение законодательства Украины о растительном мире в населенных пунктах / И. Н. Шевердіна // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов (г. Курск, Российская Федерация). – 2013. – Вып. 5. – С. 82–89.
5. Шевердіна І. Генеза правового регулювання використання, відтворення та охорони рослинного світу в населених пунктах / І. Шевердіна, Р. Шабанов // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 287–295.
6. Шевердіна І. Н. Правовая охрана растительного мира в населенных пунктах Украины / И. Шевердіна // *Legea și viața* (г. Кишинев, Республика Молдова). – 2014. – Aprilie. – С. 153–157.
7. Шевердіна І. М. Щодо правового регулювання використання, відтворення й охорони рослинного світу в Україні / І. М. Шевердіна // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Теорія і практика застосування чинного вітчизняного та міжнародного законодавства в сучасних умовах» : м. Одеса, 12–13 лют. 2011 р. – О., 2011. – Ч. II. – С. 36–38.
8. Шевердіна І. М. Деякі аспекти правової охорони рослинного світу / І. М. Шевердіна // Державне управління та місцеве самоврядування : тези XI Міжнар. наук. конгр. м. Харків, 24 берез. 2011 р. – Х., 2011. – С. 111–112.
9. Шевердіна І. М. Наукові підходи до виділення еколого-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності /

І. М. Шевердіна // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України»: м. Львів, 18–19 січ. 2013 р. – Л., 2013. – Ч. I. – С. 103–104.

10. Шевердіна І. Н. Поняття правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах / І. Н. Шевердіна // Матеріали Міжнародної конференції «Формування громадянського суспільства в Російській Федерації та в країнах СНГ»: (г. Санкт-Петербург, 26 янв. 2013 г.). – СПб., 2013. – С. 67–69.

АНОТАЦІЯ

Шевердіна І.М. Правовий режим об'єктів рослинного світу в населених пунктах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природо-ресурсне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2014.

У роботі на підставі вивчення наукової літератури, законодавчих та інших нормативно-правових актів здійснено комплексне дослідження юридичної природи, понятійного апарату та особливостей правового режиму об'єктів рослинного світу в населених пунктах.

У процесі дослідження виділено критерії, за якими визначається склад рослинного світу в населених пунктах, та сформульовано його поняття. Досліджено особливості правового забезпечення використання та відтворення об'єктів рослинного світу в населених пунктах. Висвітлено поняття правової охорони об'єктів рослинного світу в населених пунктах та фактори, від яких залежать її особливості. Розкрито сутність контролю та обсяг повноважень органів в зазначеній галузі. На базі загальних положень про юридичну відповідальність досліджені особливості застосування видів юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ в межах населених пунктів.

На підставі проведеного дослідження зроблено теоретичні висновки та сформульована низка пропозицій щодо змін чинного законодавства України, що дозволить вдосконалити правове регулювання використання, відтворення та охорони рослинного світу в населених пунктах.

Ключові слова: правовий режим, об'єкти рослинного світу, рослинний світ населених пунктів, зелені насадження, міський ліс, зелена зона, лісова рослинність, нелісова рослинність, населенні пункти.

Шевердина И.Н. Правовой режим объектов растительного мира в населенных пунктах. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 - земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право. - Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2014.

В работе на основании изучения научной литературы, законодательных и других нормативных актов осуществлено комплексное исследование юридической природы, понятийного аппарата и особенностей правового режима объектов растительного мира в населенных пунктах.

Предложена периодизация истории формирования правового регулирования использования, воспроизводства и охраны растительного мира в населенных пунктах. На основании анализа нормативно-правовой базы, регулирующей отношения, объектом которых является растительный мир населенных пунктов, выявлен ряд особенностей становления и формирования правового режима данных объектов.

На основании выделенных сущностных элементов правового режима сформулировано определение понятия правового режима объектов растительного мира в населенных пунктах. В работе предлагается авторское определение понятия растительного мира населенных пунктов - это несельскохозяйственные сосудистые растения, мохообразные, водоросли, лишайники, а также грибы на всех стадиях развития и образованные ими естественные группировки, соответствующие территориальному критерию (произрастают на территориях населенных пунктов), критерию функционального назначения объектов растительного мира и территорий, на которых они находятся (удовлетворение оздоровительных, культурно-эстетических, научно-познавательных, рекреационных и других потребностей населения этих населенных пунктов) и критерию их экологической ценности, имеют естественное (дикорастущее) или искусственное происхождение, в отношении которых установлен правовой режим их охраны, воспроизводства и использования. В диссертационной работе отдельное внимание уделено изучению состава растительного мира населенных пунктов и выделению критериев, по которым данный состав определяется.

Исследованы особенности использования и воспроизводства объектов растительного мира в населенных пунктах. Осуществлен комплексный теоретический анализ правовой природы и специфики права пользования объектами растительного мира в населенных пунктах и определено его место в системе флористического права. В процессе изучения форм использования природных растительных ресурсов (общее и специальное) рассматривается

вопрос использования объектов растительного мира населенных пунктов, которые произрастают на земельных участках, находящихся в частной собственности или в пользовании физических и юридических лиц. Поскольку в законодательстве такое использование не отнесено ни к общей, ни к специальной форме использования природных растительных ресурсов, доказано, что в этих случаях присутствуют признаки и общего, и специального использования. Поэтому предлагается использование указанных объектов растительного мира отнести к отдельной форме - неспециальное использования растительных ресурсов, характерными признаками которой являются: а) производный характер от права собственности или права пользования земельным участком; б) ограничения по субъектному составу (только землевладельцы или землепользователи); в) ограничения по территориальному признаку (в пределах предоставленных земельных участков). Предложена классификация права пользования объектами растительного мира в населенных пунктах. При этом обосновано положение о том, что определяющим критерием для осуществления приведенных видов (форм) использования растительных ресурсов является само их происхождение: естественное (дикорастущие) или искусственное.

Рассмотрены особенности правовой охраны объектов растительного мира в населенных пунктах в зависимости от статуса территорий, на которых они произрастают (территории и объекты природно-заповедного фонда, курортные, лечебно-оздоровительные, рекреационные территории и т.п.), а также особенности правовой охраны объектов растительного мира в населенных пунктах в зависимости от их собственной ценности. На основе проведенного исследования разработано определение понятия правовой охраны растительного мира в населенных пунктах. Исследованы вопросы организации контроля в сфере охраны, использования и воспроизводства растительного мира в населенных пунктах, проанализированы полномочия различных государственных органов в указанной области, приведена классификация субъектов контроля и осуществляемых ими функций. Также в работе проведён анализ видов юридической ответственности за нарушение законодательства о растительном мире в границах населенных пунктов.

На основании проведенного исследования разработаны теоретические выводы и сформулирован ряд предложений по изменению действующего законодательства Украины, что позволит усовершенствовать правовое регулирование использования, воспроизводства и охраны растительного мира в населенных пунктах.

Ключевые слова: правовой режим, объекты растительного мира, растительный мир населенных пунктов, зеленые насаждения, городской лес, зеленая зона, лесная растительность, нелесная растительность, населенные пункты.

Sheverdina I.M. Legal regime objects of flora in the settlements. - As a manuscript

Thesis for a candidate's degree by specialty 12.00.06 - land law; agrarian law; ecological law; natural resource law. - Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkov, 2014.

On the basis of studying the scientific literature, laws and regulations by a comprehensive study of legal nature, definitions and features of the legal regime objects of flora in the settlements.

The study highlighted the criteria that determine the composition of flora in the settlements, and formulated his concept. The features of the legal provision and use play to objects of flora in the settlements. Highlights the concept of legal protection of objects of flora in the settlements and the factors that affect its characteristics. The essence of control and powers of in this area. On the basis of the general provisions on legal responsibility Features of application types of legal liability for violation of legislation on flora within the settlements.

Based on the research developed theoretical conclusions and formulated a series of proposals to change the current legislation of Ukraine, which will improve the legal regulation of the use, restoration and protection of flora in the settlements.

Keywords: legal regime, objects of flora, flora of settlements, green spaces, urban forest, green zone, forest vegetation, non-forest vegetation, settlements.